

Pr. Prof. Nicolae Chifăr, Dr. Petre Guran, Lect. Dr. Ioan Ovidiu Abrudan, *Epoca lui Constantin Brâncoveanu în contextul sud-est european: Biserică, societate, geopolitică*, Editurile Andreiana/Astra Museum, Sibiu, 2014, ISBN 978-606-8602-27-1, 978-606-733-041-0, 376 p.

Volumul intitulat *Epoca lui Constantin Brâncoveanu în contextul sud-est european: Biserică, societate, geopolitică*, publicat la Editurile Andreiana/Astra Museum, Sibiu, 2014, conține comunicările susținute de participanții la colocviul internațional organizat la Sibiu, între 12-14 iunie 2014, de Facultatea de Teologie Ortodoxă a Universității „Lucian Blaga” din Sibiu și Institutul de Studii Sud-Est Europene al Academiei Române sub patronajul Mitropoliei Ardealului cu prilejul manifestărilor comemorative la împlinirea celor 300 de ani de la martiriul Sfinților Brâncoveni, având ca scop dezbateri pe marginea cercetărilor recente privind dimensiunea sud-est europeană a domniei lui Constantin Brâncoveanu. Paradoxul aparent al acestei axe între Bucureștii „levantini” și Sibiul „habsburgic” a urmărit să scoată la iveală înruderile tematice profunde și afinitățile cultural-istorice între Mitropolia aromânului Andrei Șaguna, înconjurată de ctitorii brâncovenești, cu o supraviețuire stilistică post-brâncovenească semnificativă, și spațiul balcanic, otoman și ortodox în același timp, căruia îi este dedicat cu acribie științifică, dar și afinitate culturală Institutul de Studii Sud-Est Europene, de la înființarea lui de către Nicolae Iorga acum o sută de ani. Din această investigație comună s-a degajat cu pregnanță constatarea că mobilul politicii balcanice și orientale a lui Constantin Brâncoveanu a avut un temei identic și aceeași inspirație vizionară cu preocuparea pentru protecția politico-religioasă și îndrumarea spirituală a românilor din Ardealul care tocmai se integra în Imperiul habsburgic.

Dincolo de statutul hagiografic al lui Constantin Brâncoveanu, este de netăgăduit că cel mai mare impact al domniei sale se poate constata în zona cultural-religioasă. Este aceasta doar o trăsătură „medievală” sau putem recunoaște la Brâncoveanu o înclinație către sfera religiosului? Putem identifica o preferință personală pentru spiritualitate sau un element central al viziunii sale politice? Studiile din acest volum încearcă să răspundă la aceste întrebări pe diferite paliere de interogație.

Prima tematică abordată este tradiția istorică bizantină și post-bizantină și impactul ei asupra viziunii politice a lui Constantin Brâncoveanu. În această privință, comunicarea profesorului Nicolae Șerban Tanașoca revine asupra unei dispute fondatoare a istoriografiei moderne românești, raportul dintre realitatea națională și importul civilizațional bizantin, precum și, cu mai mare finețe, distincția între o integrare naturală în zona de iradiere a civilizației bizantine și a continuităților ei post-bizantine și apelul la un model reconstituit, produs în mediile elenofone și parțial neolenice de pe teritoriul Imperiului otoman, iar, în cele din urmă, între un apel fecund și legitim la tradiția bizantină, echilibrat de un contact puternic cu lumea occidentală, întreținut de Constantin Brâncoveanu, și o derivă elenizantă, atât în zona conservatoare bizantină, cât și în cea neolenică iluministă, favorizată de fanarioți. Astfel Constantin Brâncoveanu este disjuns din logica fanarotismului, pe care alți istorici îl vedeau instalându-se ca fenomen istoric incipient de la mijlocul secolului al XVII-lea, pentru a nu contamina de oprobiul istoriografic, care îi acoperă pe aceștia din

Recenzii

urmă, viziunea bizantinizantă mult mai largă a Brâncoveanului. Paschalis Kitromilidis, abordând prezența substanțială la București a mării intelectualități grecești, în prim plan fiind Dositei, Hrisant Notara și Sevastos Kimenitul, subliniază simbioza eleno-valahă și preluarea de către Țările române a unui model civilizațional reconstituit de acești greci veniți în serviciul domnitorului român. Domnia lui Brâncoveanu este astfel creuzetul unei noi mișcări intelectuale care stă la baza iluminismului elenofon în Balcani.

Părintele profesor Nicolae Chifăr reconstituie modul în care tocmai în pragul dintre secolele al XVII-lea și al XVIII-lea se așază militar și geopolitic pe linia Carpaților o frontieră care a marcat și format cultural zona de contact civilizațională dintre Occidentul și Orientul european. Războiul confesional din Regatul Ungariei și din Principatul Transilvaniei, dintre romano-catolicism și protestantism, descris de Paul Brusadowski, completează tabloul în care apare în fundal victima predilectă a reconfigurărilor teritoriale, episcopia ortodoxă din Ardeal, căreia încerca să-i vină în ajutor Constantin Brâncoveanu.

Înspre Orientul otoman, cât de departe a fost nevoie, până la mănăstirea Sf. Ecaterina din Muntele Sinai, la Patriarhiile ortodoxe ale Alexandriei, Ierusalimului și Antiohiei, dar și în Caucaz, la georgienii care-l dăduseră pe Antim Ivireanul, se manifestă plener și consecvent rolul lui Constantin Brâncoveanu în formarea identităților culturale ale creștinilor din Imperiul otoman. Ioana Feodorov prezintă cu mare precizie și informații noi ansamblul de tipărituri produse cu cheltuiala, din inițiativa sau sub protecția domnului valah pentru creștinii de limbă arabă și consecințele pe termen lung ale acestui impuls cultural extraordinar. Policarp Chițulescu investighează tipărituri de texte liturgice în limbă greacă produse la Veneția, iar pr. Ioan Ică jr, ne dezvăluie dimensiunile programului apologetic al lui Dositei al Ierusalimului. Implicarea financiară, politică și strategică a lui Constantin Brâncoveanu în rezistența ideologică față de prozelitismul cu impact politic al confesiunilor creștine occidentale, reiese indirect din călătoriile, șederile și activitățile lui Dositei al Ierusalimului pe teritoriul Țării Românești, dar și direct din mărturiile înaltului prelat, publicate în prefețele diverselor volume. În închiderea acestei secțiuni și pentru a sublinia continuitățile, monahia Atanasia Văetiși reconstituie peisajul spiritual, economic și artistic al monahismului urban, care se instalează în vremea lui Constantin Brâncoveanu în mari ansambluri monastico-culturale, cum sunt așezămintele Sf. Sava, unde a funcționat Academia domnească, Sf. Gheorghe Nou, reședința savanților patriarhi ai Ierusalimului, și alte exemple, a căror decădere în secolul al XIX-lea atestă sfârșitul unei epoci și al unei viziuni despre monahismul citadin, care înflorise în vremea lui Brâncoveanu.

Perspectiva juridică islamică asupra morții principelui valah cu cei patru fii ai săi și sfetnicul Ianache Văcărescu, analizată de Cristina Feneșan, aduce în prim plan faptul că nemulțumirea puterii otomane față de politica lui Constantin Brâncoveanu este generală, dar difuză, întrucât acesta reușise să se insereze în echilibrul de forțe interne ale Imperiului otoman, în mod special prin legăturile personale bazate pe cointeresare economică cu factorii de decizie ai Imperiului. Capetele de acuzare sunt multiple, dar nu suficiente pentru a lua decizia execuției cu întreaga descendență masculină, dacă le comparăm cu circumstanțe politice asemănătoare prin care a trecut chiar Brâncoveanu sau alți domnitori. Apelul la o consultație juridică a imamului Mahmud Efendi, exprimată într-o *fetva*,

Recenzii

bazată însă pe acuzații nu numai disparate, ci chiar mai vechi de un deceniu, indică o hotărâre de ultimă oră de a forța o atitudine neobișnuit de dură față de Brâncoveanu. Acest fapt vădește identificarea în Constantin Brâncoveanu a unui competitor pe teren ideologic, atâta timp cât nu putem vorbi de o amenințare militară. Moartea Brâncovenilor, al cărei ecou intern rămâne inițial înăbușit de conspirația trădării și abandonului în momentul primejdiei, se întoarce în Bucureștiul elenofon și prin literatură. Tragedia modernă *Domna*, scrisă în elina clasică, dar pe teritoriul Țării Românești, atestă impactul emoțional asupra contemporanilor, convertit în act de cultură, al morții exemplare a lui Constantin Brâncoveanu (Lia Brad-Chisacof).

Dimensiunea politică a înfloririi culturale din epoca brâncovenească atestă coerența demersului ideologic inițiat și condus de domnitor. Dezvoltarea cunoașterii, analizată de Andrei Timotin pe corpusul studiilor de geografie din epocă, valoarea simbolică acordată săbiilor lui Constantin Brâncoveanu până în prezent (Mihai Țipău), dar mai ales impactul stilisticii brâncovenești asupra încercărilor de definire ale unui stil cultural național în România secolului al XX-lea (Petre Guran) justifică evaluarea operelor culturale ale domnitorului la rang de reușită politică definitorie pentru destinul unei națiuni. Excelența colaboratorilor lui Brâncoveanu, între care iese în evidență Antim Ivireanul (Dragoș Boicu), a contribuit la această reușită.

Dincolo de acțiunea politico-culturală a domnitorului se află însă o realizare pe care cu siguranță nu a plănuț-o, chiar dacă ne putem imagina că i-a intuit posibilitatea, este vorba de moartea demnă și dârză și mărturisirea creștină în fața ofertei de a se răscumpăra prin apostazie. Aceasta este moștenirea cu vocație profetică a Brâncoveanului, lăsată unei națiuni care în a doua jumătate a secolului al XX-lea a cunoscut suferința martirică pe scară largă (pr. Dorin Oancea), dar care astăzi, după jumătate de secol de totalitarism și douăzeci și cinci de ani de liberalizare și globalizare, integrează cu dificultate lecția morții acceptate și asumate în numele credinței printre valorile ei sociale și educaționale (pr. Constantin Necula).

Trebuie relevat în această prefață o contribuție prețioasă, deși colaterală, la dosarul hagiografic al Sfântului Constantin Brâncoveanu. Este vorba de referința foarte timpurie la moartea martirică a Brâncovenilor și acordarea titlului liturgic de fericit, care anunță începutul unui cult. Referința provine din introducerea la *Răspunsul patriarhilor ortodocși către anglicani*, din 1716, în care se pomenește rolul lui Brâncoveanu de sponsor al ediției *Mărturisirilor de Credință* ale lui Petru Movilă și Visarion Makris, și sună în felul următor: „tipărită la București cu cheltuiala *fericitului* Constantin Brâncoveanu Basarab, domn a toată Ungrovlahia, și care a fost ucis cu cei patru fii ai săi, săvârșindu-se toți ca *martiri* în Constantinopol”¹. Informația este oferită de pr. Ioan Ică sr în articolul său din acest volum: „O versiune comentată uitată a *Mărturisirii Ortodoxe*, publicată cu sprijinul Sfântului voievod Constantin Brâncoveanu, și semnificația ei”.

Printr-o analiză mai atentă a mediului politico-cultural întreținut de Brâncoveanu fie la curțile sale de la București, Târgoviște, Mogoșoaia sau Potlogi, fie în marile centre

¹ I. Karmiris, *Ta dogmatika kai symbolika mnemeia tes Orthodoxou Katholikes Ekklesias II*, Graz, 1968, p. 792.

Recenzii

mânăstirești și episcopale (Hurezi, Snagov, Râmnic sau Buzău), se dezvăluie o dimensiune panortodoxă și internațională a domniei lui Brâncoveanu, care îi făcea încă pe Nicolae Iorga și G.M. Cantacuzino să vadă trăsături imperiale la domnitorul român. Cert este că niciun alt domnitor român nu a reușit să îmbine talentul și succesul politic – dacă n-ar fi decât faptul că s-a menținut pe tron 25 de ani și vorbim de o performanță în epocă – cu o statură intelectuală și spirituală ieșită din comun, care să-i asigure și un impact cultural direct asupra secolului care i-a urmat, secolul post-brâncovenesc sau fanariot, dar și o recuperare simbolică, la secole distanță, într-un context de conflict ideologic și strategic foarte asemănător cu cel pe care l-a trăit el. Monarhia de drept divin, aspectul cel mai vizibil din moștenirea bizantină, spirituală în manifestări și mistică în scopuri, conform definițiilor tradiției primordiale a umanității, și-a găsit în Brâncoveanu cel mai iscusit apologet în acest colț de lume.

P. G.

Lenelotte Möller/Hans Ammerich, *Einführung in das Studium der Kirchengeschichte*, VBG (Wissenschaftliche Buchgesellschaft), Darmstadt, 2014, 160 p., ISBN 978-3-534-23541-4

Prezenta *Introducere în studiul istoriei bisericești* dorește să se remarce printr-o serie de particularități, altfel ar fi greu de justificat publicarea unei cărți de acest gen în mediul german, unde numeroase cercetări de acest tip au fost deja publicate în trecut. În primul rând, lucrarea este rezultatul unei colaborări între un istoric bisericesc evanghelic (doamna Dr. Lenelotte Möller) și un istoric bisericesc catolic (Prof. Dr. Hans Ammerich). Așadar, dimensiunea ecumenică a lucrării, dar și varietatea de opinii, este într-un fel asigurată. De asemenea, autorii au în comun faptul că ambii au absolvit studii istorice laice, ceea ce-i face buni cunoscători ai teoriei istoriei în general. Acest lucru se remarcă de-a lungul volumului prin numeroasele referințe la teoria științei istoriei în general, ceea ce dă un plus de valoare cercetării. Autorii înșiși declară în propriul *Cuvânt înainte* (p. 7) că conceptul cărții lor diferă de lucrările de același gen publicate anterior prin faptul că nu este nicio carte de lucru (germ. Arbeitsbuch) și nici o scurtă prezentare a problematicii discutate, ci o încercare de a aborda și de a explica chestiunile fundamentale de istorie bisericească, precum și de a căuta soluții la chestiunile legate de studiul istoriei bisericești. Volumul este adresat studenților interesați de istoria bisericească, dar, în același timp, profesorilor și specialiștilor în acest domeniu.

În ceea ce privește cuprinsul volumului, acesta cuprinde următoarele capitole: I. Introducere; II. Obiectul istoriei bisericești; III. Periodizarea; IV. Repere ale istoriei bisericești; V. Aspecte ale istoriei bisericești; VI. Metode ale cercetării istorice bisericești; VII. Predarea istoriei bisericești; VIII. Mijloace de ajutor; IX. Istoria bisericească pe internet; X. Tabel cronologic. Volumul se încheie cu o listă bibliografică ordonată după temele tratate în capitolele volumului și un Index de persoane locuri și teritorii. *Introducerea* este foarte scurtă (p. 9). Capitolul II. *Obiectul istoriei bisericești* (p. 10-23) cuprinde următo-